

Małgorzata Przeniosło

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Katedry pedagogiczne na uczelniach akademickich w II Rzeczypospolitej

Summary

PEDAGOGY DEPARTMENTS AT THE ACADEMIC SCHOOLS OF THE SECOND REPUBLIC OF POLAND

The interwar system of employing professors at academic schools was based on a limited number of professorial chairs created by the state authorities. The aim of this study is to examine the system itself and its functioning with relation to pedagogy chairs. They were divided into associate chairs (where associate professors were employed) and, more prestigious, full chairs for full professors. The main rules for their employment were formulated in the laws on academic schools. The number of pedagogy chairs created by the Ministry of Religious Affairs and Public Education was very small. This concerned other disciplines as well. Due to the limited number of chairs, the manner of election raised a lot of controversy. The following factors influenced the decision to entrust a chair to a particular professor: opinions collected from professors about the most suitable candidates, academic achievements, possession of habilitation, and often the influence of well-known professors who promoted their own co-workers.

Key words: history of higher education in the Second Republic of Poland, academic schools, professors, pedagogues, psychologists

red. Paulina Marchlik

System zatrudniania profesorów w szkołach posiadających prawa akademickie¹, który został przyjęty w Polsce w dwudziestolecu międzywojennym,

¹ Państwowymi szkołami akademickimi były wówczas wszystkie uniwersytety – Warszawski (UW), Jagielloński (UJ), Jana Kazimierza we Lwowie (UJK), Poznański (UP) i Stefana Batorego w Wilnie (USB); szkoły techniczne – Politechnika Lwowska oraz Politechnika Warszawska i Akademia Górnicza w Krakowie oraz kilka mniejszych uczelni specjalistycznych. Niektóre uczelnie

opierał się na istnieniu ograniczonej liczby katedr profesorskich. O tworzeniu i podziale katedr na uczelniach państwowych decydowało Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), któremu podlegały wszystkie szkoły akademickie. Profesorów zatrudniano na stanowiskach kierowników katedr nadzwyczajnych lub bardziej prestiżowych – zwyczajnych. Główne zasady obsadzania katedr zostały sformułowane w ustawach o szkołach akademickich. W okresie międzywojennym uchwalono dwa takie akty prawne – w lipcu 1920 r. (Ustawa 1920: 1277–1294) i marcu 1933 r. (Ustawa 1933: 594–603).

Funkcjonowanie katedr pedagogicznych w polskich szkołach akademickich w okresie międzywojennym, które chciano zbadać, nie było do tej pory przedmiotem szczegółowych dociekań w skali całego kraju. Istotne było przeanalizowanie samego systemu tworzenia i obsadzania katedr profesorskich. Dążono także do ustalenia liczby katedr pedagogiki i dyscyplin pokrewnych oraz ich kierowników na różnych uczelniach w poszczególnych latach. Jako jeden z celów postawiono sobie również zbadanie konkretnych procedur obsady i ustalenie trudności związanych z powierzaniem katedr. Analizie poddano przede wszystkim różnorodne akty prawne, źródła drukowane wytworzone przez uczelnie i dokumenty archiwalne z poszczególnych procedur.

Tworzenie katedr profesorskich

Katedry profesorskie w państwowych szkołach akademickich były tworzone i dzielone przez MWRiOP niemal proporcjonalnie na różne dziedziny i uczelnie. Na przykład na rok akademicki 1922/1923 największemu z uniwersytetów pod względem liczby studentów² – UW przyznano 135 katedr, UJ – 125, UJK we Lwowie – 122, UP – 124, a najmniejszemu w USB w Wilnie – 117 (Rocznik Statystyki 1924: 169). Z kolei w roku 1931/1932 i kolejnym UW miał 128 katedr, UJ – 128, UJK – 105, UP – 115, a USB – 99 (AAN, MWRiOP, sygn. 241).

prywatne również miały prawa szkół akademickich, ale zwykle tylko częściowe, takie m.in. otrzymała w 1933 r. Wolna Wszechnica Polska (WWP) w Warszawie i Katolicki Uniwersytet Lubelski (KUL) – w 1938 r. nadano mu pełne prawa (Przeniosło 2012: 85).

² Jeśli chodzi o liczbę studentów, to w roku akademickim 1922/1923 na UW było ich 8939, na UJ – 5235, na UJK – 5646, na UP – 3416, na USB – 2202. Liczba słuchaczy uniwersytetów systematycznie rosła, było tak jeszcze na początku lat 30., później powoli się zmniejszała. W roku 1932/1933 na UW studiowało 9933 osób, na UJ – 7354, na UJK – 7358, na UP – 5230, na USB – 3923 (Wittlinowa 1937: 46, 47).

Liczba katedr profesorskich związanych z pedagogiką i psychologią (MWRiOP uznawało obie dyscypliny za pokrewne) w państwowych szkołach akademickich nie była duża. Istniały one tylko na uniwersytetach, od jednej, maksymalnie do trzech katedr z tej dziedziny. Funkcjonowały na wydziałach humanistycznych (WH) bądź filozoficznych (WF) w zależności od struktury uczelni, na żadnym z uniwersytetów nie było wydziału pedagogicznego. Na wspomniany rok akademicki 1931/1932 i kolejny dla UW przewidziano trzy takie katedry (Pedagogiki i Organizacji Szkolnictwa, Psychologii Wychowawczej, Psychologii) z 28 przyznanych WH, dla UJ – 2 (Pedagogiki, Psychologii Pedagogicznej) z 38 katedr humanistycznych na WF, dla UJK – 2 (Historii Oświaty i Szkolnictwa, Psychologii) z 33 na WH, dla UP – 2 (Pedagogiki, Psychologii i Pedagogiki Doświadczalnej) z 28 na WH, dla USB – 1 (Filozofii i Pedagogiki) z 18 na WH (AAN, MWRiOP, sygn. 241).

Wśród przytoczonych informacji o katedrach profesorskich z roku akademickiego 1931/1932 nie ma Katedry Pedagogiki na UJK we Lwowie. Kilka lat wcześniej i później taka katedra istniała. Przez niemal cały okres międzywojenny uczelnia miała przydzielony budżet na dwie katedry związane z pedagogiką i psychologią. W roku 1924 obsadzono nadzwyczajną Katedrę Historii Oświaty i Szkolnictwa na Wydziale Filozoficznym, którą uczelnia otrzymała w 1923 r. (*Kronika* 1924: 58). W przypadku drugiej katedry kilkakrotnie zmieniano decyzję co do jej profilu. Według danych z roku akademickiego 1922/1923 była to nadzwyczajna Katedra Psychologii, pod koniec 1923 r. MWRiOP zlikwidowało ją, była bowiem nieobsadzona. Po podziale WF w 1924 r. na dwa nowe – Wydział Humanistyczny i Matematyczno-Przyrodniczy wspomniana Katedra Historii Oświaty i Szkolnictwa przeszła na WH. Na początku 1927 r. otrzymał on także dwie nowe katedry nadzwyczajne – Filozofii i Pedagogiki (wydział sam wybrał pedagogikę, a nie jak wcześniej psychologię). Przydzielenie jednorazowo dwóch katedr było możliwe dzięki zabiegom Kazimierza Twardowskiego i wsparciu ze strony innego lwowskiego profesora, wówczas wicepremiera Kazimierza Bartła (Twardowski 1997a: 309). Wydział próbował wówczas obsadzić Katedrę Pedagogiki (będzie o tym mowa w dalszej części tekstu), to się jednak nie udało. W roku 1928 poproszono³ o przekształcenie tej wakującej katedry na Katedrę Psychologii, tak też się stało, ale została ona obsadzona dopiero po kilku latach (LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 968, k. 205). Katedrę Pedagogiki WH, mimo kilkakrotnych próśb, otrzymał dopiero w 1937 r. (Rozporządzenie 1937: 1243).

³ Zanim uczelnia wystosowała taką prośbę Twardowski uzyskał w MWRiOP nieoficjalną zgodę w tej sprawie (Twardowski 1997b: 26, 27). Kierując przez wiele lat Katedrą Filozofii, angażował się także w sprawy związane z pedagogiką i psychologią.

Na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, który według przytoczonych danych miał tylko jedną katedrę pedagogiczną, druga katedra – Psychologii Ogólnej i Pedagogicznej, została utworzona dopiero w 1936 r. (*USB* 1936: 8). Do roku 1939 nie została ona jednak obsadzona.

Na uczelniach prywatnych katedry pedagogiki i dyscyplin pokrewnych istniały na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (KUL) i w Wolnej Wszechnicy Polskiej (WWP). Szczególnie WWP prowadziła mniej restrykcyjną politykę kadrową niż na uczelniach państwowych. Od roku 1933, gdy obie uczelnie otrzymały częściowe prawa szkół akademickich, zaczęto stosować dokładnie takie same zasady dotyczące obsady katedr, jak na uczelniach państwowych. Wcześniejsze procedury obsady zostały zweryfikowane pod tym kątem (*Statut WWP* 1935: 256–267; *WWP* 1938: 36–39; *Rocznik Polityczny* 1939: 510, 511).

Jeśli chodzi o katedry pedagogiczne i psychologiczne, to według danych z 1926 r. na Wydziale Nauk Humanistycznym KUL były trzy katedry o tym charakterze: Katedra Pedagogiki, Filozofii i Pedagogiki, Psychologii. Natomiast na Wydziale Pedagogicznym WWP – pięć katedr: Pedagogiki i Dydaktyki, Pedagogiki Eksperymentalnej i Psychologii Pedagogicznej, Organizacji Wychowania, Psychologii, Historii Pedagogiki (*Spis nauczycieli* 1926: 74, 77; *Sprawozdanie* 1926: 44). W roku 1930 KUL miał dwie takie katedry, a WWP wciąż – pięć, w 1939 r. KUL – jedną, WWP – sześć (*Szkoły wyższe* 1930: 82, 315; *Rocznik Polityczny* 1939: 510, 512).

Zasady obsadzania katedr na uczelniach akademickich

W ustawie z 1920 r. dość precyzyjnie określono zasady mianowania profesorów w przypadku zwalnających się miejsc lub nowo tworzonych katedr. Wniosek o nominację dla określonej osoby musiał wyjść od rady wydziału mającego nieobsadzoną katedrę, zostać przyjęty przez zebranie ogólne profesorów lub senat uczelni⁴, a następnie kandydat zatwierdzony przez MWRiOP. Ostatecznie akt nominacyjny miał być podpisywany przez naczelną władzę państwową (do grudnia 1922 r. był to Naczelnik Państwa, później prezydent).

⁴ W ustawie z 1920 r. najwyższa władza samorządowa uczelni akademickich została powierzona zebraniu ogólnemu profesorów i senatowi, bądź tylko senatowi. Wybór jednego z tych dwóch wariantów leżał w gestii każdej z uczelni.

W ustawie określono także kroki, które rada była zobowiązana podjąć przed wysunięciem konkretnej kandydatury. Pierwszy z nich to powołanie ze swego grona komisji do rozpatrzenia propozycji, której zadaniem było przygotowanie „referatu” o kandydatach. Przed jego opracowaniem komisja musiała się zwrócić do wszystkich profesorów, zwyczajnych, nadzwyczajnych i honorowych⁵, którzy pracowali na polskich uczelniach akademickich i wykładali ten sam przedmiot, jak w obsadzonej katedrze, z prośbą o nadesłanie uzasadnionej opinii, jakich kandydatów każdy z nich uważa za najbardziej odpowiednich. Ustawa zobowiązywała zapytanych profesorów do wypowiedzenia się w tej kwestii. Komisja musiała przystąpić do rozważenia nadesłanych opinii po upływie dwóch miesięcy. Na podstawie „referatu” przygotowanego przez komisję rada wydziału miała dokonać wyboru jednej osoby podlegającej dalszej procedurze. W ustawie dano też możliwość umieszczenia we wniosku rady dwóch nazwisk, jeśli jej uchwała nie zapadła jednogłośnie. Obowiązek zbierania opinii profesorów dotyczył wszystkich procedur z wyjątkiem sytuacji, gdy rada zamierzała przedstawić do mianowania osobę już będącą profesorem w jednej z państwowych szkół akademickich, wówczas mogła odstąpić od tej procedury. W przypadku nominacji profesora nadzwyczajnego na zwyczajnego w uregulowaniach podkreślono, iż dorobek naukowy kandydata musiał się powiększyć w okresie kierowania katedrą nadzwyczajną. W ustawie określono także uprawnienia ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w kwestii zatwierdzania kandydatów. Musiał on otrzymać z uczelni, oprócz wniosku o nominację, prace naukowe wytypowanej osoby, dokumenty osobiste i życiorys oraz „referat” komisji i wszystkie nadesłane opinie profesorów. Analizując te dokumenty, minister miał prawo nie uznać wyboru rady za trafny, wówczas ta mogła typować kolejnych kandydatów, „aż do osiągnięcia obustronnego porozumienia”. Bez woli rady mianowanie nie było natomiast możliwe (Ustawa 1920: 1285, 1286). W ustawie z 1933 r. w kwestii sposobu wylaniania kandydatów na katedry nie zaszły istotne zmiany.

Uczelnie zwykle uszczegóławiały zapisy ustawowe w swoich statutach. Te były zatwierdzane przez MWRiOP, uczelnie mogły więc opierać się na nich, a nie tylko na samej ustawie. Na przykład w statucie UJK we Lwowie zapisano, że komisja do obsadzenia katedry musi być powołana najpóźniej na drugim posiedzeniu rady wydziału od stwierdzenia istnienia wolnej katedry. Podano również, że musi się ona składać przede wszystkim z profesorów wykładających dany przedmiot i przedmioty pokrewne (nie zapisano, że mają to być jedynie miejscowi

⁵ Mogli nimi zostać wybitni uczeni, szczególnie z grona profesorów ustępujących z katedr z powodu wieku emerytalnego. Sposób mianowania był podobny jak innych profesorów.

profesorowie). Komisja mogła zasięgać opinii nie tylko profesorów wykładających ten sam przedmiot, jak w obsadzonej katedrze, ale również przedmioty pokrewne, rozważać kwalifikacje wskazanych osób i proponować, do której z nich ma się zwrócić przewodniczący z pytaniem, czy byłaby skłonna przyjąć katedrę. Przygotowując swój „referat”, komisja musiała się odnieść także do kwalifikacji innych kandydatów wymienionych przez profesorów. Komisji dano również prawo występowania z wnioskiem o czasowe nieobsadzanie katedry, a każdemu z jej członków zgłaszania zdania odrębnego i swojej propozycji (*Statut* 1929: 9, 10).

W statucie UJ zapisano, iż członkami komisji powoływanej w celu obsadzenia jakiejś katedry mogą być nie tylko profesorowie należący do rady wydziału, którzy wykładają dany przedmiot i przedmioty pokrewne, ale w szczególnych wypadkach także specjaliści spoza wydziału i nawet z innych uczelni. Zastrzeżono w nim również, że Senat, głosując nad wnioskiem rady wydziału o obsadzenie katedry, nie ma prawa oceniać kwalifikacji kandydata, a jedynie prawidłowość przeprowadzonej procedury (*Statut* 1925: 16–18).

Kierownicy katedr pedagogiki i dyscyplin pokrewnych w okresie międzywojennym

Istniejącymi w okresie międzywojennym 12 katedrami pedagogiki, psychologii i historii tych nauk na uczelniach państwowych kierowało w sumie 15 osób (zob. tabela 1). Profesor obejmował katedrę po otrzymaniu aktu nominacyjnego i złożeniu przysięgi służbowej na uczelni. Najwcześniej obsadzono katedry na UP – Pedagogiki i Dydaktyki oraz Psychologii i Pedagogiki Doświadczalnej, na UW – Katedrę Psychologii, a na USB – Filozofii i Pedagogiki.

Nazwy katedr czasem zmieniano, np. na UP Bogdan Nawroczyński kierował nadzwyczajną Katedrą Pedagogiki i Dydaktyki, a po jego odejściu na UW, katedrę przekształcono w zwyczajną i powierzono ją Ludwikowi Jaxa-Bykowskiemu jako Katedrę Pedagogiki. Warto tu dodać, że prośba uczelni o przekształcenie katedry w zwyczajną wynikała z faktu, iż kandydat na katedrę Jaxa-Bykowski był wcześniej profesorem zwyczajnym prywatnej Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie (*Skład* 1926: 15; 1928: 14). Na Uniwersytecie Stefana Batorego Ludwik Chmaj otrzymał w 1938 r. Katedrę Pedagogiki, która wcześniej nosiła nazwę Filozofii i Pedagogiki (LCAP, USB, ap. 5 IVB, b. 294, k. 7).

Tabela 1. Katedry i profesorowie pedagogiki oraz dyscyplin pokrewnych na uczelniach państwowych w okresie międzywojennym

Uczelnia	Katedra	Kierownik katedry	Okres kierowania katedrą	
			nadzwyczajną	zwyczajną
UW	Psychologii	Władysław Witwicki	1919–1920	1920–1939
	Pedagogiki i Organizacji Szkolnictwa	Bogdan Nawroczyński	1926–1936	1936–1939
	Psychologii Wychowawczej	Stefan Baley	1928 ^a –1934	1934–1939
UJ	Pedagogiki	Zygmunt Mysłakowski	1927 ^b –1939	
	Psychologii Pedagogicznej	Stefan Szuman	1928–1934	1934–1939
UJK	Historii Oświaty i Szkolnictwa	Stanisław Łempicki	1924 ^c –1933	1933–1939
	Psychologii	Mieczysław Kreutz	1934 ^d –1939	
	Pedagogiki	Bogdan Suchodolski	1938	
UP	Psychologii i Pedagogiki Doświadczalnej	Stefan Błachowski	1919–1921	1921–1939
	Pedagogiki i Dydaktyki	Antoni Danysz	1919–1924 ^e	
		Bogdan Nawroczyński	1925–1926	
		Ludwik Jaxa-Bykowski		1927–1933 ^f
USB	Filozofii i Pedagogiki	Marian Massonius	1920–1932 ^e	
		p.o. ks. Mieczysław Dybowski	1933–1935	
		Ludwik Chmaj	1938–1939	
	Psychologii Ogólnej i Pedagogicznej	p.o. Bohdan Zawadzki	1936–1939	

^a W roku 1927/1928 pracował jako profesor nadzwyczajny kontraktowy; ^b Od 1925 r. był zastępcą profesora tej katedry; ^c W 1922 r. otrzymał Katedrę Historii Literatury na UW; ^d Od 1928 r. zastępcą profesora; ^e Odszedł na emeryturę; ^f Usunięty z katedry na mocy ustawy o szkołach akademickich z 1933 r., od 1934 r. emerytowany.

Źródło: AAN, MWRiOP, sygn. 241; sygn. 1605; sygn. 1762; sygn. 1795; sygn. 4522; sygn. 5953; LCAP, USB, ap. 5 IVB, b. 294, b. 308; LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 968, spr. 1080; *Uniwersytet Poznański* 1926: 456; *Sprawozdanie* 1927: 6; 1929: 7; Dz.U. MWRiOP 1928, nr 13, poz. 219; *Rocznik Polityczny* 1936, 1939; Manteuffel 1936: 201–211; Śródka 1994: 59, 159, 338; 1997: 220; 1998: 219, 293; Jadcak 1997: 32, 70, 117; Szmyd 2003: 298, 331.

W tabeli 1 użyto określenia p.o. kierownika katedry. Osobę taką nazywano też zastępcą profesora, pełniła ona obowiązki profesora, ale tylko w odniesieniu do prowadzenia zajęć dydaktycznych. W objaśnieniach pod tabelą pojawiło się także stanowisko profesora kontraktowego, była to osoba posługująca się tytułem profesora, ale niekierująca katedrą, zatrudniona tylko do prowadzenia zajęć dydaktycznych. Takie stanowiska istniały na uczelniach galicyjskich przed 1918 r., w niepodległej Polsce tworzono je rzadko. W roku 1928 wprowadzono jeszcze tzw. profesora tytularnego (Rozporządzenie 1928: 406). Mianowanie takie można zaliczyć do tytułów honorowych, dawało bowiem tylko prawo tytułowania się profesorem, bez zmiany zarobków i zajmowanego stanowiska, taka osoba wciąż pracowała jako adiunkt, czy nawet starszy asystent. Profesorów tytularnych wprowadzono szczególnie z myślą o docentach⁶ wyróżniających się osiągnięciami naukowymi, którym w związku z małą liczbą katedr nie powierzono ich. Rzadko ubiegano się o taką godność, obawiając się, że to może utrudniać otrzymanie katedry.

Wśród objaśnień umieszczonych pod tabelą dotyczących przyczyn opuszczenia katedr przez profesorów znalazła się informacja o usunięciu z katedry na mocy ustawy o szkołach akademickich z 1933 r. Ustawa ta wprowadziła możliwość likwidacji katedr przez MWRiOP, również tych obsadzonych (będzie o tym mowa w dalszej części tekstu) i już we wrześniu 1933 r. zamknięto ich 51. Spośród katedr pedagogicznych zlikwidowano jedną – właśnie zwyczajną Katedrę Pedagogiki na UP zajmowaną przez Jaxa-Bykowskiego (Rozporządzenie 1933: 1232).

Na uczelniach prywatnych, na których przewidziano katedry pedagogiczne, na KUL i w WWP dopiero od 1933 r. profesorów zatrudniano na zasadach obowiązujących w szkołach akademickich, wcześniej zależało to tylko od decyzji władz uczelni. Na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, podobnie jak i w szkołach państwowych, istniała niezbyt duża liczba katedr związanych z pedagogiką i dyscyplinami pokrewnymi, natomiast w WWP liczba ta znacznie większa (zob. tabela 2), gdyż była to jedyna uczelnia, na której funkcjonował Wydział Pedagogiczny.

Podobnie jak na uczelniach państwowych nazwy katedr w szkołach prywatnych czasem zmieniano. W Wolnej Wszechnicy Polskiej Lucjan Zarzecki zajmował katedrę Pedagogiki i Dydaktyki, a Antoni Dobrowolski otrzymał ją już jako Katedrę Pedagogiki Ogólnej. Z kolei Jakub Segał kierował Katedrą Psychologii, ale już jego następcą – Katedrą Psychologii Eksperymentalnej. Pod koniec lat 30.

⁶ Tytuł przysługujący po przejściu procedury habilitacyjnej.

Katedrę Historii i Organizacji Oświaty Pozaszkolnej przekształcono w Katedrę Pedagogiki Społecznej, zaś Katedrę Historii Szkolnictwa w Polsce przemieniono w Katedrę Historii i Organizacji Szkolnictwa (*WWP* 1922: 7, 22; 1927: 46; 1938: 38; *Rocznik Polityczny* 1939: 510).

Tabela 2. Katedry i profesorowie pedagogiki i dyscyplin pokrewnych na uczelniach prywatnych w okresie międzywojennym

Uczelnia	Katedra	Kierownik katedry	Okres kierowania katedrą	
			nadzwyczajną	zwyczajną
KUL	Pedagogiki	Zygmunt Kukulski	1925–1928	1928–1939
	Filozofii i Pedagogiki	p.o. Tadeusz Strumiłło	1924–1926	
	Psychologii	p.o. Bohdan Rutkiewicz	1923–1933 ^a	
WWP	Psychologii	Jakub Segał	1918–1926 ^b	
		Albert Dryjski	1937–1939	
	Pedagogiki i Dydaktyki	Lucjan Zarzecki	1921–1925 ^a	
		Antoni Bolesław Dobrowolski	1927–1930	1930–1938 ^c
	Historii Pedagogiki	Wiktor Wąsik	1923–1937	1937–1939
	Organizacji Wychowania	Józef Lewicki	1924–1937 ^d	
	Historia Szkolnictwa w Polsce	Stefan Truchim	1935–1939	1939
	Pedagogiki Eksperymentalnej i Psychologii Pedagogicznej	Józefa Joteyko		1926–1928 ^a
	Historii i Organizacji Oświaty Pozaszkolnej	Helena Radlińska	1927–1937	1937–1939
Filozofii Pedagogiki	p.o. Sergiusz Hessen	1937–1939		

^a Zmarł/zmarła; ^b Przeniósł się na inny wydział; ^c Odszedł na emeryturę; ^d W kolejnych latach profesor tytularny.

Źródło: *Spis nauczycieli* 1924: 111, 112; 1926: 74, 77; *Rocznik Polityczny* 1939: 510, 512; *WWP* 1922: 7, 22; 1926: 44, 75; 1927: 46; 1933: 11; 1935: 12; 1937: 11–13; 1938: 36–39; *Szkoły wyższe* 1930: 82, 315; Koralewicz 1996: 116, 193, 212.

Jeśli chodzi o profesorów bez katedry, to godność profesora tytularnego z zakresu pedagogiki psychologicznej na WP WWP otrzymała pod koniec lat 30. Maria Librachowa. Przez niemal cały okres międzywojenny (od 1923 r.) zatrudniano tam także Władysława Sterlinga jako profesora (psychopatologii dziecka)

ad personam, co można uznać za odpowiednik profesora tytularnego bądź kontraktowego, od 1937 r. pracował już jako profesor tytularny (*WWP* 1926: 75; 1933: 11; 1938: 39; *Rocznik Polityczny* 1939: 510).

Problemy związane z obsadzaniem katedr

Przed wejściem w życie ustawy o szkołach akademickich z 1920 r. uczelnie wyszukiwały kandydatów na katedry profesorskie w sposób dość dowolny. Nierzadko kierowano się pozbawionymi podstaw przekonaniem o kompetencjach kandydatów, a czasem też względami pozamerytorycznymi, np. płcią, pochodzeniem czy też poglądami politycznymi. Zdarzało się, że takie pozamerytoryczne warunki starano się wprowadzić do uregulowań prawnych. W roku 1919 w projekcie statutu UJK we Lwowie zapisano np., że profesorami mogą być tylko mężczyźni (*AUAM*, sygn. 15/13, k. 220). Sformułowanie takie nie znalazło się w późniejszych dokumentach, ale na UJK przez cały okres międzywojenny nie zatrudniono jako profesora ani jednej kobiety.

Dużą dowolność przy wysuwaniu propozycji obsady katedr miał zmienić wspomniany ustawowy nakaz zbierania opinii profesorów o najbardziej odpowiednich kandydatach. Po wejściu w życie nowych uregulowań profesorowie często nie wywiązywali się z obowiązku nadsyłania opinii. Po kilku latach funkcjonowania ustawy liczba opinii była znacznie większa niż początkowo. Komisje zazwyczaj starały się też typować osoby, które w sumie otrzymały najwięcej głosów, w przeciwnym razie istniała duża szansa, że minister takiego kandydata nie zaakceptuje.

Uczelnie, zgodnie z zapisami ustawowymi, zazwyczaj prosiły o opinię wszystkich profesorów wykładających dany przedmiot w szkołach akademickich, choć to sformułowanie pozostawiało pewną dowolność w wyborze. Niektóre uczelnie, zgodnie ze swoimi statutami, miały zwyczaj zwracać się o opinię również do specjalistów z dyscyplin pokrewnych, dotyczyło to chociażby UJK we Lwowie. W związku z tym podczas obsady nadzwyczajnej Katedry Pedagogiki, którą rozpoczęto w październiku 1937 r., Komisja powołana przez Radę Wydziału zdecydowała się wystosować prośbę o wskazanie najbardziej odpowiednich kandydatów do 14 osób, oprócz miejscowych specjalistów. Prośbę wysłano do wszystkich profesorów kierujących katedrami związanymi z pedagogiką (w przypadku profesorów spoza UJK nie uwzględniono tych zajmujących się historią wychowania), zarówno w szkołach państwowych (Bogdan Nawroczyński, Zygmunt

Mysłakowski, Stefan Błachowski, Stefan Baley, Stefan Szuman, Marian Massonius), jak i prywatnych (Zygmunt Kukulski, Antoni Bolesław Dobrowolski, Helena Radlińska). Ponadto zwrócono się do niektórych emerytowanych kierowników takich katedr (Jaxa-Bykowski) oraz do wybranych kierujących innymi katedrami, dotyczyło to socjologii – Floriana Znanieckiego, Jana S. Bystronia, filozofii – Władysława Heinricha⁷, a także do emerytowanego profesora historii kultury Stanisława Kota. Odpowiedź nadesłało dziesięć osób. Większość profesorów wskazała kilku kandydatów, zazwyczaj wymieniając ich w preferowanej przez siebie kolejności (LPAO, UJK, f. 26, op. 7, spr. 1582, k. 10–22). Dotyczyło to również innych procedur.

Podczas odbywającej się w tym samym czasie procedury obsadzania analogicznej katedry – nadzwyczajnej Katedry Pedagogiki na USB w Wilnie prośbę o opinię wysłano również do 14 osób, ale obie grupy dość znacznie różniły się. Taki sam był tylko dobór profesorów zajmujących katedry związane z pedagogiką, ale uwzględniono tylko tych pracujących w szkołach państwowych. Zapytania wystosowano ponadto do profesorów zajmujących na takich uczelniach katedry „czysto” psychologiczne – Władysława Witwickiego i Mieczysława Kreutza. Wysłano je także do siedmiu filozofów: Heinricha (uwzględniono go również we Lwowie), Zygmunta Zawirskiego, Tadeusza Kotarbińskiego, Władysława Tatarkiewicza, Kazimierza Ajdukiewicza, Romana Ingardena i Michała Sobieskiego. Odpowiedzi otrzymano od 13 osób, w tym 11 merytorycznych, dwaj filozofowie wyjaśnili bowiem, że nie czują się kompetentni w tej kwestii (LCAP, USB, ap. 5 IVB, b. 294, k. 42, 44–58).

W toku omawianych procedur obsadzania katedr we Lwowie i Wilnie z wyłonieniem kandydatów były pewne problemy. Jako pierwsza zebrała się Komisja na USB w Wilnie – 21 grudnia 1937 roku. Przedstawiono osoby wskazane w opiniach profesorów (wraz z głosami oddanymi na USB), padło osiem nazwisk, w tym pięciu docentów: Józefa Chałasińskiego (UW⁸), Ludwika Chmaja (UJ), Bogdana Suchodolskiego (UW), Kazimierza Sońnickiego (UJK) i Mieczysława Ziemnowicza (UJK) oraz emerytowanego profesora UP Ludwika Jaxa-Bykowskiego, dr Sergiusza Hessena (WWP) i niemieckiego socjologa dr Teodora Geigera. Najwięcej głosów oddano na: Chałasińskiego – 6, Chmaja – 4, Suchodolskiego – 4 (w tym 3 głosy miejscowych profesorów), Sońnickiego – 4 (nikt nie usytuował go na pierwszym miejscu swojej listy). Na kolejnym posiedzeniu Komisji 18 stycznia 1938 r. zdecydowano, że w dalszej procedurze będą uczestniczyć

⁷ Prowadził też zajęcia z psychologii, kierował Studium Pedagogicznym UJ.

⁸ Chałasińskiego umieszczono na liście jako docenta UW, ale w lipcu 1937 r. MWRiOP zatwierdziło go jako kierownika Katedry Socjologii WWP (*WWP* 1938: 38). Wskazywanie go jako kandydata na katedrę na uczelni państwowej wynikało z większego prestiżu takich katedr.

właśnie ci czterech kandydaci i zlecono profesorom z Wydziału przygotowanie informacji o osiągnięciach naukowych tych osób. Trzeba dodać, że w czasie między obydwoma posiedzeniami Komisji dotarły jeszcze dwie opinie profesorów, wymieniono w nich na pierwszych miejscach Chmaja i Sośnickiego, a na drugim dwa razy Suchodolskiego (LCAP, USB, ap. 5 IVB, b. 294, k. 38, 44–58).

Na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie Komisja zebrała się 24 stycznia 1938 roku. Dziekan przedstawił wyniki analizy nadesłanych odpowiedzi (wraz z typami miejscowych profesorów). Pojawiło się 9 kandydatów – padły tu wszystkie nazwiska wymienione przy obsadzie katedry w Wilnie, oprócz Hessena, a ponadto wskazano doc. Mariana Odrzywolskiego (WWP) oraz dr Marię Grzegorzewską (kierującą Państwowym Instytutem Pedagogiki Specjalnej). Najwięcej głosów otrzymali: Chałasiński⁹ – 6, Suchodolski – 5 i Sośnicki – 3. Zdecydowano, że wyboru kandydata na katedrę Komisja dokona spośród tych trzech osób. W związku z tym poproszono Nawroczyńskiego z UW (Wydział nie miał własnego specjalisty) o przygotowanie naukowej opinii o nich; ta napłynęła w ciągu miesiąca. W międzyczasie Komisja zebrała się ponownie (3 lutego) i przedstawiła „nowe” wyniki analizy opinii nadesłanych przez profesorów (nadeszła jeszcze kolejna, pojawiło się nazwisko prof. Stefana Szumana). Co ciekawe, liczby głosów oddanych na poszczególnych kandydatów zmniejszyły się lub pozostały bez zmian, a na nowej liście zniknęło nazwiska miejscowego doc. Ziemnowicza. Tym razem Suchodolski miał 4 głosy, Chałasiński – 3, Sośnicki – 2. Na tym posiedzeniu swoją opinię wyrazili też członkowie Komisji – Zygmunt Czerny, Stanisław Łempicki, Kreutz i Ingarden, wszyscy poparli Suchodolskiego. Można się zastanawiać, skąd ta zmiana w obliczeniach, wydaje się, że miejscowi profesorowie wycofali swoje wcześniejsze poparcie i przerzucili głosy na Suchodolskiego. Być może do Komisji dotarły nieformalne informacje, iż Chałasiński ma duże szanse na objęcie katedry w Wilnie albo też wysondowano w MWRiOP, że Chałasińskiemu, który był bardziej socjologiem niż pedagogiem, minister nie powierzy Katedry Pedagogiki. Na Suchodolskiego wskazał też w przygotowanej dla UJK opinii naukowej Nawroczyński, uzasadniając, że Suchodolski i Chałasiński są równie dobrymi kandydatami, ale na korzyść Suchodolskiego przemawia większy dorobek z zakresu pedagogiki¹⁰. Ostatecznie wybrano Suchodolskiego i on katedrę otrzymał (LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 1784; op. 7, spr. 1582).

⁹ Umieszczenie na liście profesorów, których poproszono o wskazanie kandydatów, nazwisk dwóch socjologów mogło przemawiać na korzyść Chałasińskiego, który zajmował się głównie socjologią.

¹⁰ Suchodolski zajmował się oprócz tego historią literatury polskiej.

W Wilnie Komisja zebrała się ponownie dopiero 10 maja i po przedstawieniu opinii o dorobku naukowym wytypowała jako swego kandydat Chmaja, a nie Chałasińskiego, który otrzymał, jak wspomniano, najwięcej głosów od zapytanych profesorów. Można się zastanawiać, co o tym przesądziło. Co prawda dla Chałasińskiego pedagogika była dodatkowym polem zainteresowań, ale i Chmaj zajmował się w znacznym stopniu historią filozofii. Wydaje się, że decydujące znaczenie miała ostatnia, obszerna praca Chmaja *Kierunki i prądy pedagogiki współczesnej*, wydana w 1938 r. (LCAP, USB, ap. 5 IVB, b. 294, k. 7–13, 40; Szulakiewicz 2003: 165, 166).

Po kilku latach obowiązywania ustawy zaczęto też stosować bardziej rygorystyczne wymagania naukowe. Na początku lat 20. ubiegłego wieku do objęcia katedry nierzadko wystarczało kilka prac (Przeniosło 2011: 121). Już w 1925 r. Nawroczyński, otrzymując katedrę na UP, a rok później na UW, miał ich ponad 20 (Mońka-Stanikowa 1996: 114–118). Dziesięć lat później Suchodolski i Chmaj przedstawili po kilkadziesiąt prac. Już pod koniec lat 20. na UJK we Lwowie Kreutz otrzymał tylko zastępstwo kierownika Katedry Psychologii (i to dzięki pomocy profesora Twardowskiego¹¹), gdyż miał wówczas zbyt mały dorobek naukowy, by ubiegać się o profesurę, musiał na nią poczekać kilka lat. Twardowski wspierał go i w jej uzyskaniu (Twardowski 1997b: 25–27, 44, 328, 332, 338; LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 968, k. 206, 423, 424, 456). Ze względu na małą liczbę katedr lansowanie przy ich obsadzie uczniów i współpracowników przez wpływowych profesorów było zjawiskiem dość powszechnym (Przeniosło 2011: 117, 118, 121–123).

Z czasem nieformalnym wymogiem przy powierzaniu katedr stało się posiadanie przez kandydata habilitacji, choć ustawa tego nie wymagała¹². Nie mieli jej Massonius, Nawroczyński. W ich przypadku nie był to warunek pierwszoplanowy, mieli oni bowiem doświadczenie jako wykładowcy, a ówczesna habilitacja dawała tylko prawo do wykładania danego przedmiotu jako docent. Habilitację przeprowadzano na podstawie jednej wydrukowanej pracy naukowej i uzyskanego wcześniej stopienia doktora, bez konieczności posiadania

¹¹ Twardowski był promotorem doktoratu Kreutza, dostrzegł jego talent i potem wspierał go na kolejnych etapach rozwoju naukowego. Bywał też pierwszym czytelnikiem i recenzentem jego prac naukowych (Twardowski 1997a: 231, 234; 1997b: 266–268, 278–291).

¹² W przypadku nominacji profesorskiej w ustawie nie wymagano nawet legitymowania się doktoratem i w początkach niepodległości zdarzały się mianowania osób bez tego stopnia, nie miał go np. Ignacy Mościcki, a był profesorem Politechnik we Lwowie i Warszawie. Otrzymał za to wiele patentów chemicznych, również takich wdrażanych w przemyśle na szeroką skalę (Śródka 1997: 193–196).

innego dorobku naukowego, choć zwykle brano go pod uwagę (Przeniosło 2012: 94, 95). W opiniach nadsyłanych przez profesorów czy też referatach komisji ds. obsady katedr fakt posiadania habilitacji nie był podkreślany w szczególności sposób, ale w latach 30. wskazywano głównie docentów. Na przykład podczas wspomnianej obsady Katedry Pedagogiki na UJK, nie używano argumentu, że Suchodolski habilitował się z pedagogiki, a Chałasiński z socjologii, tylko analizowano charakter ich dorobku i to, ile mają prac pedagogicznych.

Charakter dorobku był też szczególnie ważny podczas zatwierdzania kandydata przez ministra. Na przykład podczas pierwszej próby obsadzenia Katedry Pedagogiki na UJK w 1927 r. WH wysunął Kukulskiego. Ten dwa lata wcześniej habilitował się z pedagogiki na UJK, a MWRiOP zatwierdziło procedurę bardzo szybko, po niespełna dwóch miesiącach od jej przeprowadzenia (Dz.U. MWRiOP 1925, nr 16, poz. 176). W roku 1927 minister odmówił jednak powierzenia Kukulskiemu Katedry Pedagogiki na UJK, wyjaśniając, że ma on zbyt mały dorobek z tego zakresu, gdyż tylko jego rozprawa habilitacyjna dotyczyła pedagogiki. To wystarczyło do zatwierdzenia habilitacji i udzielenia prawa wykładania pedagogiki, gdyż wymogiem ustawowym była tylko ocena właśnie tej jednej pracy. Nie wystarczyło natomiast do powierzenia katedry, w tym wypadku rozważano cały dorobek, a ten dotyczył głównie historii szkolnictwa (LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 999; Twardowski 1997a: 309).

Ubieganie się o stanowisko profesora zwyczajnego nie budziło takich emocji, jak obsada katedr nadzwyczajnych nowymi kandydatami. Zazwyczaj otrzymywano je poprzez przekształcenie zajmowanej katedry na zwyczajną. Na początku lat 20. takie awanse były szybkie, często miały miejsce po roku czy dwóch latach, dotyczyło to np. Witwickiego i Błachowskiego (Jadczak 1997: 32, 117). W kolejnych latach okres oczekiwania na nominację na profesora zwyczajnego znacznie się wydłużył, nawet w przypadku intensywnej pracy naukowej. Na przykład Stanisław Łempicki otrzymał katedrę zwyczajną w 1933 r. po dziewięciu latach od objęcia tej nadzwyczajnej, choć uczelnia z wnioskiem o taką nominację wystąpiła do MWRiOP już w 1929 r. (LPAO, UJK, f. 26, op. 5, spr. 1080, k. 61v, 93). Bogdan Nawroczyński czekał na taki awans 10 lat (Śródka 1997: 220).

Kierowanie katedrą

Oprócz procedury związanej z mianowaniem, ustawa z 1920 r. określała także obowiązki profesora i czas pozostawania na stanowisku. Wśród jego naj-

ważniejszych obowiązków wymieniono: twórczą pracę naukową¹³, wykładanie i prowadzenie ćwiczeń co najmniej w liczbie godzin wskazanej w dekrete nominacyjnym¹⁴, egzaminowanie, kierowanie zakładem związanym z katedrą, branie udziału w posiedzeniach rad wydziału i zebrania ogólnego profesorów, piastowanie urzędów akademickich. Jeśli chodzi o okres kierowania katedrą, to w ustawie przewidziano, że profesor ustępuje z niej nie później niż po 35 latach od jej objęcia. W przypadku, gdy nie przekroczył 65 roku życia (czyli wieku emerytalnego) minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego mógł na wniosek uczelni powierzać mu kierowanie katedrą na kolejne pięcioletnie okresy, aż do osiągnięcia tego wieku¹⁵. W ustawie określono także okoliczności, w których profesor może być usunięty z katedry oraz tryb postępowania w takiej sytuacji. Mogło to nastąpić jedynie w wyniku postępowania dyscyplinarnego lub honorowego, a odpowiedni wniosek do MWRIOP musiał pochodzić od zebrania ogólnego profesorów lub senatu i być poparty przez co najmniej 2/3 jego członków (Ustawa 1920: 1286).

Istotne zmiany w kwestii pozostawania na katedrze wprowadzono w nowej ustawie o szkołach akademickich uchwalonej 15 marca 1933 r. Pojawił się bowiem zapis pozwalający ministrowi wyznań religijnych i oświecenia publicznego na likwidację katedr profesorskich (również tych obsadzonych) bez zgody uczelni. W nowych uregulowaniach, autorstwa kierującego MWRIOP Janusza Jędrzejewicza, niekorzystnych dla środowiska naukowego zmian było więcej, np. konieczność zatwierdzania rektorów przez ministra (Ustawa 1933: 594, 595). W związku z tym protestowano przeciwko zapisom ustawy jeszcze przed jej uchwaleniem (*W obronie* 1933; Jaczewski 1978: 170, 171; *Dzieje* 1982: 218–241). Została ona jednak przyjęta przez sejm w niemal niezmienionej postaci. Zapis pozwalający na likwidację katedr zaczęto, jak wspomniano, stosować już we wrześniu 1933 r. Profesor, który tracił w ten sposób swoje miejsce pracy, był przenoszony w stan nieczynny na okres roku. Pobierał w tym czasie pełne wynagrodzenie i mógł otrzymać inną katedrę; gdy taka nominacja nie nastąpiła,

¹³ Nie określono żadnych metod egzekwowania tego obowiązku. Profesorowie nie musieli nawet składać sprawozdań z działalności naukowej.

¹⁴ Było to pięć godzin wykładu i dwie ćwiczeń, z możliwością zamiany zgodnie z przelicznikiem – godzina wykładu jest równa dwóm ćwiczeniom. Uczelnie zazwyczaj przyjmowały dokładnie taki lub nieco większy wymiar.

¹⁵ Profesorowie nierzadko pozostawali na katedrach również po przekroczeniu wieku emerytalnego, choć wymagało to corocznej zgody ministra. Ten zazwyczaj jej udzielał, przynajmniej na pewien czas. Na przykład Massonius osiągnął wiek emerytalny w 1927 r., a katedrą kierował jeszcze przez kolejne pięć lat (LCAP, USB, ap. 5 IVB, b. 308, k. 45v, 55, 58).

był zwalniany przy zastosowaniu przepisów emerytalnych. Uprawnienia emerytalne przysługiwały osobom, którym zaliczono co najmniej 15-letni okres pracy. Przy tym najniższym wymiarze otrzymywały 40% dotychczasowego uposażenia i kolejne 3% za każdy następny przepracowany rok, aż do 100% po 35 latach służby (Przeniosło 2008: 59, 60).

W wielu wypadkach kręgi akademickie uznawały, iż o likwidacji katedr decydowały względy polityczne i chęć podporządkowania sobie środowiska, a nie deklarowana przez MWRiOP reorganizacja szkolnictwa wyższego (Baranowski 1981: 385–389). Dotyczyło to również zamkniętej na UP Katedry Pedagogiki, podejrzewano, że Jaxa-Bykowski stracił katedrę, gdyż sympatyzował z endecją. Szczególnie niechętny był mu też prezydent Mościcki, który sygnalizował potrzebę likwidacji jego katedry (Żongołłowicz 2004: 425). W roku 1937 uchwalono nowelizację ustawy przygotowaną przez ministra Wojciecha Świątosławskiego, usunięto w niej kontrowersyjny zapis o możliwości likwidacji katedr. Prawo takie pozostało tylko w odniesieniu do katedr nieobsadzonych (Ustawa 1937: 406). Wyraźnie poprawiła się też wówczas atmosfera w MWRiOP, względy polityczne nie odgrywały już przy obsadzaniu katedr takiej roli, jak wcześniej. Na przykład Chmaj w 1938 r. otrzymał katedrę na USB, mimo sugestii o sympatyzowaniu z endecją, które dotarły do Ministerstwa (AAN, MWRiOP, sygn. 1975, k. 8).

W poszczególnych katedrach lub związanych z nimi zakładach, oprócz kierownika – profesora, zatrudniano pomocnicze siły naukowe – adiunktów, asystentów (starszych i młodszych). W przypadku katedr pedagogicznych na uczelniach państwowych były to tylko pojedyncze osoby, zwykle asystenci. Na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim sytuacja wyglądała podobnie, w WWP takich pracowników było więcej, ze względu na ściśle specjalistyczny profil Wydziału Pedagogicznego.

Jeśli chodzi o wynagrodzenie za kierowanie katedrą, to było ono wysokie, zarówno w porównaniu z pozostałymi stanowiskami naukowymi na uczelni, jak i innymi zawodami. Najwyższe uposażenia zapewniono profesorom w uregulowaniach z 1933 r., obowiązywały one do końca lat trzydziestych. Profesorowi zwyczajnemu przyznano 1000 zł pensji zasadniczej, a nadzwyczajnemu 700 zł. Dla porównania zastępca profesora otrzymywał od 450 do 500 zł, adiunkt od 335 zł do 450 zł, a starszy asystent 260 zł do 450 zł po habilitacji (Przeniosło 2008: 42, 43).

* * *

Liczba katedr pedagogicznych utworzonych przez MWRiOP na największych polskich uczelniach w okresie międzywojennym była niewielka. Łącznie

dla pedagogiki, psychologii i historii tych nauk, na uczelniach państwowych przewidziano maksymalnie 12 katedr, w szkołach prywatnych było ich od jednej do ośmiu w różnych okresach. Na uczelniach akademickich sytuacja taka dotyczyła też innych dyscyplin, np. katedr matematycznych na uniwersytetach było dziewiętnaście (Przeniosło 2011: 132). W związku z istnieniem tak ograniczonej liczby katedr sposób ich obsady budził sporo kontrowersji. Powierzenie katedry było bowiem nie tylko wyrazem uznania za dotychczasową pracę naukową, ale dawało także znacznie większe możliwości poświęcenia się jej w przyszłości, zarówno ze względu na stałość zatrudnienia, małą liczbę godzin dydaktycznych, jak i wysokość dochodów. Nie bez znaczenia była też możliwość wpływania na losy uczelni poprzez pełnienie na niej różnych funkcji i kształcenie nowych kadr oraz prestiż związany ze stanowiskiem profesora.

Bibliografia

- Archiwum Akt Nowych (AAN), MWRiOP, sygn. 241, Wykaz etatów osobowych w państwowych szkołach akademickich i Państwowych Instytutach Naukowych; sygn. 1605 (teczka osobowa – S. Baley); sygn. 1762 (S. Błachowski); sygn. 1975 (L. Chmaj); sygn. 4522 (Z. Myślakowski); sygn. 5953 (B. Suchodolski).
- Archiwum Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Rektorat 1919–1939, sygn. 15/13, Projekt Statutu UJK we Lwowie z 1919 r., k. 206–241.
- Baranowski K. 1981. *Kadra naukowa z zakresu dyscyplin społecznych w II Rzeczypospolitej*, Uł, Łódź. „Dziennik Urzędowy MWRiOP” 1925, nr 16, poz. 176; 1928, nr 13, poz. 219.
- Garlicki A. red. 1982. *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego*, PWN, Warszawa.
- Jaczewski B. 1978. *Polityka naukowa państwa polskiego w latach 1918–1939*, Ossolineum, Wrocław.
- Jadczak R. 1997. *Mistrz i jego uczniowie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Karolewicz G. 1996. *Nauczyciele akademicy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*, cz. 2, KUL, Lublin.
- Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie na rok szkolny 1923/1924. 1924. UJK, Lwów.
- Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie (LCAP), USB, ap. 5 IVB, b. 294 (teczka osobowa – L. Chmaj); b. 308 (M. Massonius).
- Lwowskie Państwowe Archiwum Obwodowe (LPAO), UJK, f. 26, op. 5, spr. 999 (teczka osobowa – Z. Kukulski); spr. 968 (M. Kreutz); spr. 1080 (S. Łempicki); spr. 1784 (K. Sońnicki); op. 7, spr. 1582, Obsada katedry pedagogiki w roku 1937/1938.
- Manteuffel T. 1936. *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16–1934/35. Kronika*, UW, Warszawa.
- Mońka-Stanikowa A. 1996. *Bibliografia prac Bohdana Nawroczyńskiego*, [w:] *Bohdan Nawroczyński. Uczony – humanista – wychowawca*, Żak, Warszawa.
- Przeniosło M. 2008. *Dochody nauczycieli państwowych szkół akademickich w II Rzeczypospolitej*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 68, s. 35–63.

- Przeniosło M. 2011. *Matematycy polscy w dwudziestoleciu międzywojennym*, Wydawnictwo Naukowe UJK w Kielcach, Kielce.
- Przeniosło M. 2012. *Zasady funkcjonowania uczelni akademickich w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, nr 3–4, s. 85–103.
- Rocznik Polityczny i Gospodarczy 1936. 1939. Polska Agencja Telegraficzna, Warszawa.
- Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. 1924. GUS, Warszawa.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych szkół akademickich i pomocniczych sił naukowych tych szkół, „Dziennik Ustaw RP” 1928, nr 24, poz. 204.
- Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 25 września 1933 r. o zwnięciu niektórych katedr i zakładów w szkołach akademickich, „Dziennik Ustaw RP” 1933, nr 71, poz. 521.
- Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 12 sierpnia 1937 r. o utworzeniu niektórych katedr i zakładów naukowych w szkołach akademickich, „Dziennik Ustaw RP” 1937, nr 64, poz. 496.
- Skład Uniwersytetu Poznańskiego na rok akademicki 1925/1926*. 1926. UP, Poznań; *na rok akademicki 1927/1928*. 1928. UP, Poznań.
- Spis nauczycieli*. 1924, 1926. Książnica Atlas, Warszawa–Lwów.
- Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1925/1926*. 1927. UW, Warszawa; *za rok akademicki 1927/1928*. 1929. UW, Warszawa.
- Statut Uniwersytetu Jagiellońskiego*. 1925. UJ, Kraków.
- Statut Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*. 1929. UJK, Lwów.
- Statut Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie*. 1935. „Dziennik Urzędowy MWRiOP”, nr 12, poz. 210.
- Szkoły wyższe Rzeczypospolitej Polskiej*. 1930. Wyd. Kasy im. Mianowskiego, Warszawa.
- Szmyd K. 2003. *Twórcy nauk o wychowaniu w środowisku akademickim Lwowa (1860–1939)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Szulakiewicz W. 2003. *Ludwik Chmaj (1888–1959). Zarys biografii i twórczości pedagogicznej*, „Rozprawy z Dziejów Oświatowy”, t. 42, s. 161–182.
- Śródka A. 1994. *Uczni polscy XIX–XX stulecia*, t. 1, 1997 – t. 3; 1998 – t. 4, Wydawnictwo Aries, Warszawa.
- Twardowski K. 1997a. *Dzienniki*, cz. 1; 1997b, cz. 2, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa–Toruń.
- Uniwersytet Stefana Batorego. Skład Uniwersytetu na rok akademicki 1935/1936*. 1936. USB, Wilno.
- Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich, „Dziennik Ustaw RP” 1920, nr 72, poz. 494.
- Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich, „Dziennik Ustaw RP” 1933, nr 29, poz. 247.
- Ustawa z dnia 2 lipca 1937 r. o zmianie ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich, „Dziennik Ustaw RP” 1937, nr 52, poz. 406.
- Wittlinowa H. 1937. *Atlas szkolnictwa wyższego*, MWRiOP, Warszawa.

W obronie wolności szkół akademickich. 1933. Dom Książki Polskiej, Kraków.

Wolna Wszechnica Polska. Sprawozdanie z działalności w roku akademickim 1920/1921. 1922. WWP, Warszawa; *w roku akademickim 1925/1926.* 1926. WWP, Warszawa; *w roku akademickim 1926/1927.* 1927. WWP, Warszawa.

Wolna Wszechnica Polska. Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1933/1934. 1933. WWP, Warszawa; *na rok akademicki 1935/1936.* 1935. WWP, Warszawa; *na rok akademicki 1937/1938.* 1937. WWP, Warszawa.

Wolna Wszechnica Polska w Warszawie. Oddział w Łodzi. Sprawozdanie za okres 1928–1937. 1938. WWP, Łódź.

Wrzosek A. red. 1926. *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach istnienia*, Uniwersytet Poznański, Poznań.

Żongołowicz B. 2004. *Dzienniki 1930–1936*, oprac. D. Zamojska, Retro-Art, Warszawa.